

JÁNOSI CSONGOR

PÜSPÖKVÁLASZTÁSOK A KOLOZSVÁRI ÉS A NAGYVÁRADI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETEKBEN AZ 1960-AS ÉVEKBEN*

A kutatás háttere

A jelenkori egyháztörténet-írás¹ egyik nagyon sokat és sokak által tárgyalt témaköre az állam–egyház kapcsolata a kommunista államokban. E munkákban a titkosszolgálatok közreműködése kapcsán az olvasó sokáig általánosságokkal vagy ingoványos sejtetésekkel volt kénytelen megelégedni. Amióta az utóbbi években² az egyháztörténet kutatói számára feltárultak a titkosszolgálati archívumok és az állami egyházpolitika érvényesítésében közreműködő egyéb állami szervezetek iratai, újabb és még zavarbaejtőbb problémákkal kellett szembesülnünk. Az ateista diktatúra egyházellenes harcának iratai nagy mennyiségükkel és a belőlük feltároló eszközökkel, köztisztelőben álló lelkészek és más egyházi tisztviselők szisztematikusan előkészített és megvalósított ügynöki beszerzésével, függésben tartásával, az egyházi közvélemény befolyásolásával, önmagukban is riasztóan hatnak a kutatóra. Az itt található iratanyag alapján az egyház függetlensége szinte teljesen megszűnt, és az egyház kormányzását kívülállók vették át, ateisták, természetesen hívő és belső egyházi emberek együttműködésével. Ehhez társul annak a következménynek a felismerése is, hogy a feltároló információk még több évtizeddel a rendszer bukása után is hatásosan szolgálják készítőik egyházromboló taktikáját, mely az egyházat belülről, az egyháztagok egymás közötti bizalmának szétrombolása által támadja. Nyilvánvaló probléma tehát, hogy lehet-e, és ha igen, milyen módon lehet egyháztörténeti forrásként tekinteni az alapvetően egyházellenes céllal megszületett állambiztonsági iratokra, informátori tájékoztatásokra. Különösen élesen vetődik fel a kérdés akkor, amikor, mint a vizsgált témakör – az 1960-as évekbeli romániai református püspökválasztások³ – esetében is, egyéb források csak nagyon hiányosan állnak rendelkezésünkre.

A kommunista korszak 1962. évi kolozsvári, valamint az 1961. és 1967. évi nagyváradi püspökválasztásai esetében kutatásunk irányát meghatározta, hogy olyan levéltári anyagokra voltunk kénytelenek támaszkodni, amelyek

---

* A tanulmány alapjául doktori disszertációm szolgált. A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programja is támogatta.

a napi haszon szerinti teleologikus gondolkodásmódot követve, közvetlenül a vallásügyi államtitkárságot⁴ és a Securitatét,⁵ közvetve pedig a kommunista rendszert szolgálva jöttek létre. A bukaresti vallásügyi államtitkárság levéltárában 2008 folyamán megvizsgált püspökválasztási dossziék elsősorban az egyházkerületi elit és a Dumitru Dogaru vezette Departament közötti hivatalos kapcsolatra nyújtottak választ. Ezt követően került sor a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárának fondanyagaiban végzett 2008–2011 közötti kutatásunkra. Munkánkat megnehezítette, hogy az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban található Püspöki Levéltár 1958–1962 közötti anyaga teljességgel hiányzik, és az itt fellelt forrásanyag, valamint a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltárának püspökválasztásra vonatkozó dossziéi csak csekély mértékben járultak hozzá az események megvilágításához. Mindez azt is jelenti, hogy a történeket helyenként gyaníthatóan a *rossz* logikája mentén jelenítettük meg. A levéltári forrásokat az *oral history* módszerével készített életútinterjúkkal egészítettük ki magyarázó, bizonyító matériaként, számolva azzal, hogy az emlékezetanyag mindenkor szituációfüggő produktum.

Bár a tanulmány jelentős részében az állambiztonsági iratanyagra támaszkodik, elhatárolódunk attól, hogy a püspökjelöltként azonosítottak történelmi megítélésének egyedüli zsinórmértéke a Securitatéval való együttműködés mineműsége lenne. Az itt feltárt forrásanyag ennek megfelelően nem több, mint titkosszolgálati kistűkör. Ugyanakkor az esendőségből fakadó állambiztonsági együttműködés – hiszen emberek története ez is – hozzátartozik a korszakhoz, a történelmi bemutatáshoz.⁶

A püspökválasztás problematikája

A Romániai Református Egyház⁷ második világháború utáni történetében Vásárhelyi János (erdélyi) kolozsvári és Arday Aladár (királyhágómelléki) nagyváradi püspök 1950-es évekbeli tevékenysége pontosan érzékelteti a református egyházkormányzat rendkívül szűkre szabott mozgásterét, belső dilemmáit. Egyes ügyek kapcsán mindkét püspök igyekezett akadályozni az egyházi érdekeket sértő állami direktívák érvényesülését, és ebben nemcsak egymással, de más felekezetek vezetőivel is együttműködtek. Mindkét püspök előtt nyilvánvaló volt, hogy az egyház érdeke az állami hatóságokkal való együttműködés, és az ellenállás vagy a teljes elzárkózás semmiféle eredményre nem vezet. Az egyházi autonómia megőrzése így utópisztikus célnak bizonyult, de arra a kevés mozgástérre, ami mégiscsak megmaradt, nagyon vigyáztak.⁸ Az 1956-os magyarországi forradalmi események után bekövetkező romániai megtorlások⁹ csak még nyilvánvalóbbá tették a hatóságok számára a magyar egyházi ügyek minél szorosabb állami kontroll alá vonásának

jelentőségét. Miután az egyházon belüli teljes hatalomátvételt kívánták, létfontosságú kérdéssé vált Vásárhelyi János és Arday Aladár 1960. december 11-ei, illetve 1961. szeptember 16-ai halálát követően – melyek egyben egy korszak végét is jelentik –, hogy utódaik teljes mértékben alárendeljék magukat a pártállami elképzeléseknek.

Az 1960-as évek református püspökválasztásaikor – megkülönböztetve a jelölés, választás és beiktatás szakaszait – az államhatalom kettős célt követett: a *megfelelő jelölt* megtalálása mellett a törvényesség látszatának megőrzésére törekedtek. A kivitelezéskor tájékozódni kellett az egyházkerületekben honos püspökválasztási hagyományról, és ami még fontosabb: alkalmazkodni kellett az egyházi statútumban¹⁰ foglaltakhoz.

A *megfelelő jelölt* kérdéskörét két részre bontva tárgyalhatjuk. Az első a Román Munkáspárt (RMP) vezetőségével fenntartandó kapcsolata. Az RMP elképzelése szerint a jövődöbéli püspökkel szemben támasztott elengedhetetlen elvárások egyike volt az adott egyházkerület pártbiztosok alapján történő vezetése, és hogy együttműködjön az állambiztonsággal. A kiválasztottnak fel kellett vállalnia azt, hogy a református egyház belső és külső helyzetéről, a lelkeszi karról és lehetőségek szerint a hívek tevékenységéről rendszeres jelentéseket, tájékoztató jegyzékeket állít össze.

A második rész a *megfelelő jelölt* tényleges kiválasztására vonatkozik. A vallásügyi államtitkárság kultuszmegbízottjai – mint a Román Munkáspárt egyházak felé irányuló hivatalos szócsöve – és a *szürke eminenciás* szerepét játszó, a tanácsadónál esetenként többet is bevállaló Securitate káderei, hogy a jelöltek körét szűkíteni tudják, kutatásaink alapján olyan kizáró jellegű kritériumokat vettek figyelembe, mint:

1. családi származás és helyzet (előnyt jelentett a munkás- vagy szegény-paraszt-származás);
2. társadalmi, politikai és vallásos tevékenység;
3. a családtagok, rokonok társadalmi, politikai, és esetenként vallásos tevékenysége;
4. múltbeli kapcsolata a vallásügyi államtitkárság kultuszmegbízottjaival és az állambiztonsággal;
5. a helyi közigazgatási szervekkel fenntartott kapcsolat;
6. szakmai felkészültség, idegen nyelvek ismerete, diplomáciai érzék, a lelkészközösséggel és a hívekkel való kapcsolata.

A fentieket igazolja és az elsőként aktuálisává váló kolozsvári püspökválasztás fontosságát kiemeli a vallásügyi államtitkárság tanulmányi osztályán megfogalmazott névtelen jelentés, amelyet 1961. április 11-én kelteztek. Ez a továbbiakra nézve kimondta: a kolozsvári püspökválasztásnak új irányvonalat, követendő példát kell jelentenie a későbbi püspökválasztások számára. Az újonnan megválasztott püspöktől elvárták, hogy intézkedései a lelkeszi közösséget és a híveket az állammal szembeni lojalitás irányába tereljék. A

lelkészi kihágások esetében pedig a tett súlyosságával arányos büntetést vártak az egyház első őrállójától. „Figyelembe véve, hogy az összes protestáns püspök öreg: Müller Frigyes lutheránus püspök 77 éves; Arday Aladár református püspök 71 éves; Argay György magyar evangélikus püspök 68 éves; egyesek még betegek is, feltételezhető, hogy az elkövetkezendő években újabb választásokra kerül sor a megüresedett püspöki székek betöltésére. E választások célja, hogy az elavult felfogású püspököket eltávolítsák, és hogy helyüket új fiatal elemek vegyék át, olyan személycserék legyenek, amelyek garanciát jelentenek arra nézve, hogy a Vallásügyi Államtitkárság beavatkozása nélkül is, helyesen és az államhoz lojálisan vezetik majd egyházkerületeiket”¹¹ – zárta mondanivalóját a jelentés.

Az államtitkárság mind a kolozsvári, mind a nagyváradi püspökválasztáskor alaposan tájékozódott. A kolozsvári püspökválasztás esetében, hogy a legrészletesebben átlássa és elemezhesse, ismeretlen okokból Mózes András teológiai tanárt bízta meg azzal a feladattal,¹² hogy jelentést készítsen a püspöki szukcesszióról a kezdetektől napjaikig.¹³ Ebből kiderült, hogy a püspöki tisztségre a legnagyobb eséllyel pályázó személy a mindenkori egyházkerületi főjegyző. Az egyházkerületi közgyűlésen megválasztott főjegyző a 18. században a püspöki széket még választás nélkül örökölte. A 19. századtól kezdődően a püspököt már választják, de általában a főjegyző az egyházkerület igazgatótanácsának hivatalos jelöltje az, akit minden esetben püspökké választottak.¹⁴

Hogy megértsük az egyházkerületi főjegyző tisztségének fontosságát, be kell mutatnunk a tevékenységét. Az erdélyi református egyházban az igazgatótanács végzi az egyházkerületi közigazgatást egyik egyházkerületi közgyűléstől a másikig. A tanács elnöke az egyházkerületi főjegyző, akit a felszentelt és az egyházkerületben szolgáló lelkészek közül választanak meg. A főjegyző ugyanakkor tagja és jegyzője az egyházkerületi közgyűlésnek, a Püspöki Széknek, de az egyházlátogató generális vizitációnak is. Ugyanakkor az egyházkerületi fegyelmi bizottság jegyzője, és a statútum 125. paragrafusára szerint a püspök törvényes helyettese.¹⁵

Vásárhelyi János püspök halálakor a lelkészi főjegyző tisztséget Dávid Gyula töltötte be. Ő nyerte meg az 1953. április 12-én tartott főjegyzőválasztást – Tőkés István ellenében, akit akkoriban a kultuszminisztérium is támogatott¹⁶ –, és bár a lehetőségekhez képest a vallásügyi államtitkársággal egyetértésben vezette az egyházkerületet, személye *politikailag* nem bizonyult megfelelőnek.¹⁷ Az 1961. április 11-i jelentés konkrét javaslatot tett a püspökválasztás állami szempontból kedvező kivitelezésére: tekintettel a jelöltek nagy számára, a különböző véleményekre, a biztos esélyekkel induló főjegyzőre, figyelmen kívül hagyva a hagyományt, a választások *késleltetését* javasolta, hogy időt nyerjenek a megfelelő püspökjelölt megtalálására. „Nem fog senkit sem meglepni a püspökválasztás késleltetése, mert közismert,

hogyan Sulyok Istvánt, a Nagyvárad [Királyhágómelléki] Református Egyházkerület egykori püspökét, akit 1921. május 1-én választották meg, az Állam csak 1940. május 24-én ismerte el, vagyis 19 év után. Még Vásárhelyi János püspököt is, akit 1936. június 30-án választottak meg, az Állam csak egy évvel később, 1937-ben ismerte el.¹⁸

Az első világháborút követően, a tiszántúli egyházkerület Romániába szakadt csonka egyházmegyéiből 1921. augusztus 16-án létrejött királyhágómelléki (a kommunista korszakban nagyvárad) egyházkerülettel,¹⁹ a magyarországi mintát követő püspökválasztó rendelkezésekkel és gyakorlattal az 1961. november 2-i kultuszügyi jelentés foglalkozott részletesen. Megállapították, hogy a statútum nem tartalmaz olyan cikkelyt, amely időhöz kötné az üressé vált püspöki tisztség betöltését, csak afelől rendelkezik – a 125. paragrafus alapján –, hogy a nagyvárad egyházkerületben a püspöki feladat a címzetes betegsége, hosszabb távolléte, elhalálása folytán megoszlik. Amíg a kolozsvári egyházkerületben a lelkészi főjegyző a püspök helyettese, addig a nagyvárad egyházkerületi lelkészi főjegyző csupán a közigazgatási jogkör birtokosa, az elnöki hatáskört pedig a legrégebben funkcióban lévő esperes gyakorolja. A statútum 138. cikkelyének e) pontja pedig kimondja: az egyházkerületi közgyűlés intézkedik az egyházkerületi tisztviselő, intézeti elöljáróságok és egyházkerületi bizottságok választása tárgyában,²⁰ értelemszerűen tehát a püspökválasztás ügyében is. Mivel azonban a nagyvárad egyházkerület esetében a közgyűlés átengedte jogait és hatáskörét az igazgatótanácsnak, ez utóbbinak kellett megtennie a püspökválasztáshoz szükséges lépéseket. A kultuszügyi jelentés az igazgatótanács összehívását jelölte meg első lépésként az üres püspöki tiszttel betöltéséhez.²¹

A vallásügyi államtitkárság jelentései részletesen beszámoltak az eltérő püspökválasztási gyakorlatról is. Kolozsváron az összehívott Püspöki Szék²² név szerinti javaslatot tett a jelöltre, melyet az ezt követő igazgatótanácsi ülés véglegesített. Mindezek után kerülhetett sor a püspökválasztó egyházkerületi közgyűlés összehívására és előkészítésére, ahol a *választás/szavazás* a külvilág számára fenntartotta a törvényesség látszatát.²³

Nagyváradon a megüresedett püspöki tisztséget megállapító igazgatótanácsnak körrendeletben kellett nevesítenie a jelöltet, egyszersmind kitűzve a püspökválasztás időpontját. A szavazás levezetéséért a gyülekezeti lelkész mint a presbitérium elnöke felelt. „Elméletileg lehetséges – írta a véleményező személy –, hogy valamelyik presbitérium ne szavazzon a hivatalos jelöltre, de gyakorlatilag, annak alapján, amit megtudtunk, jelen pillanatig a Nagyvárad Egyházkerületben még nem fordult elő, hogy valamelyik hivatalos jelölt ne szerezze meg a szavazatok általános többségét.”²⁴ A szavazási procedúra – jegyzőkönyvkészítés, majd ennek alapján a szavazócédula kitöltése, aláírása és lepecsételése, levélborítékba helyezése, majd a boríték leragasztott oldalának lepecsételése, felírva a szavazó egyházköztség nevét, a szavazatok számát

és a tisztség vagy állás megnevezését, amelyre szavaztak – helyi szinten, a szavazatnak az illetékes esperesi hivatalhoz történő továbbításával zárult. Az egyházmegyék a szavazatokkal beküldött levélborítékokat, érintetlenül, az egyházkerület központi hivatalának kézbesítették.²⁵ Ezt követően, a szavazati idő lejártával a legrégebben hivatalban lévő esperes, elnöki minőségében, azonnal összehívja az igazgatótanács által kijelölt szavazóbizottságot a szavazatok ellenőrzésére, a bizottság az eredményről az egyházkerületi elnökséget jegyzőkönyvben értesíti, s az elnökség haladéktalanul összehívja az igazgatótanácsot. A statútum ugyan az egyházkerületi közgyűlés összehívását írja elő – közli a jelentés –, de mivel ez átengedte jogait az igazgatótanácsnak, ez utóbbit hívják egybe, mely *tudomásul veszi és megállapítja* a jegyzőkönyvben összefoglaltakból, hogy az általa elrendelt püspökválasztás során a jelölt az érvényes szavazatokból *elnyerte az általános többséget*, és ennek megfelelően megválasztották a püspöki tisztre.²⁶

Különösen fontos volt a megfelelő személy kiválasztása, hiszen a Református Egyház Statútumának 119. cikkelye szerint a püspököt életfogytiglan választották. A politikum beavatkozását biztosító terep már régen elő volt készítve. Már az 1949-ben jóváhagyott alapszabályzat-statútum 123. cikkelye biztosította a kedvező törvényes keretet: nevezetesen az egyházkerületi közgyűlés, illetve az egyházközségek presbitériumai által megválasztott püspököt a minisztertanács kormányhatározat révén történő elismeréséhez kötötte.²⁷ Csupán ezt követően kerülhetett sor az egyházkerületi közgyűlés előtti beiktatásra.²⁸ A gyakorlatban ez az előírás másként valósult meg: a vallásügyi államtitkárság képviselői már a hivatalos jelölést megelőzően közölték az egyházkerület vezetőségével, hogy ki az egyetlen személy, aki a párt jóváhagyásában majd részesülni fog.

Püspökválasztási stratégiák az 1960-as években

Ha abból indulunk ki, hogy a stratégia cselekvések hosszabb távú terve egy bizonyos cél elérése érdekében, amely a végrehajtáshoz szükséges erőforrások biztosítását időben kiterjedten gondolkodva tervezi meg, akkor ennek a terminusnak az alkalmazása használható az egyház és állam kapcsolatában kimagasló fontossággal bíró 1960-as évekbeli püspökválasztások esetében is.

A különböző típusú iratanyagok alapján két püspökválasztási stratégiát különböztetünk meg:²⁹

I. A kolozsvári (erdélyi) egyházkerületben a vallásügyi államtitkárság 1960. december 11-től az időhúzást, a püspökválasztás késleltetésének stratégiáját alkalmazta – az egyházkerület által javasolt jelöltek többrendbeli elutasításával, ez végül a Securitate konkrét javaslatai alapján, másfél év után

Nagy Gyula nagyszebeni esperes személyében a *megfelelő jelölt* megtalálásához, jelöltségéhez, megválasztásához, majd beiktatásához vezetett.

Békésebb időkben, a polgári-földesúri rendszerben a kolozsvári püspökválasztás favoritja László Dezső lett volna, de a kolozsvár-belvárosi egyházközség lelkészét, a kolozsvári egyházmegye egykori esperesét és generális direktorát előbb az 1940–1944 közötti időszakban betöltött politikai szerepvállalásért marasztalták el 1952-ben, másodsor pedig a Dobai koncepciók per keretében ítélték el 7 év fegyházra. Annak ellenére, hogy már 1961 áprilisában szabadon bocsátották, büntönítéletei ellehetetlenítették püspökjelöltségét.³⁰

Levéltári forrásaink alapján a kolozsvári püspökjelölteket több kategóriába csoportosíthatjuk:

1. Vásárhelyi János püspök szerint a kolozsvári egyházkerületben püspök- és főjegyzőválasztáskor mindig két törekvés érvényesült. Az egyik az egyházkerület vezető kolozsvári központi személyzeté, mely a Teológiai Intézet egy professzorát vagy valamelyik egyházkerületi tisztviselőjének megválasztását tartotta célravezetőnek; a másik törekvés a lelkészeké és espereseké, hogy közülük válasszanak meg valakit.³¹ Meglátása az 1962. évi választásra is érvényes részben, hiszen több, *központilag* is támogatott jelöltet azonosíthatunk. Az 1953-ban megválasztott egyházkerületi főjegyző, Dr. Dávid Gyula³² az egyházkerület igazgatótanácsának hivatalos jelöltje volt.³³ A korábban már említett tradíció és a *successio* rendszere alapján, az 1726-os zsinat óta a megválasztott egyházkerületi főjegyző minden esetben a következő püspök személyével volt egyenértékű.³⁴ A vallásügyi államtitkárság válasszalogatása és hallgatólagosan megfogalmazott ellenvetései a főjegyzővel szemben végül az egyházkerületi elnökséget több választási variáns biztosítására kényszerítették: a főjegyző mellett, javasolták Dr. Tőkés István generális direktort, egyházkerületi missziói előadót,³⁵ Dr. Juhász István teológiai professzor mellett.³⁶

2. A második kategória a pártállam jelöltjeit tartalmazza. Ide soroljuk Nagy Gyula nagyszebeni esperest,³⁷ aki a vallásügyi államtitkárság favoritjává vált.³⁸ Szintén ebbe a kategóriába sorolandó Dr. Csutak Csaba, a kolozsvár-belvárosi egyházközség lelkésze, a kolozsvári egyházmegye jövedébeli esperese, aki a Kolozs tartományi kultuszmegebízott, Hoinărescu Tepeş személyes jelöltje volt, és akit a kolozsvári állambiztonsági szervek is erősen támogattak.³⁹ A támogatandó kolozsvári püspökjelölt esetében az államhatalom akarata az utolsó pillanatig nem volt egységes. Dokumentálható a központ és provincia között fennálló érdekellentét.⁴⁰

3. A harmadik kategóriába tartozó jelöltek olyan személyek, akik diverziókeltés céljából kerültek fel a jelölőlistára, hogy ezáltal a párt valós esélyekkel rendelkező jelöltjeit, informátorait fedezzék. Személyi dossziéik alapján ide soroljuk Péntek Árpád ótordai lelkészt⁴¹ és Barabás Benedek marosvásárhelyi esperest.⁴² Előbbi esetében állambiztonsági kijelentés erősíti meg a

figyelemelterelést,⁴³ míg a marosvásárhelyi esperes csupán a választási események után értesült arról, hogy neve a jelölőlistán is előfordult.⁴⁴

4. A negyedik kategória az *önjelölteké*. Azoké a személyeké, akik hibásan vagy túlértékelték a vallásügyi államtitkárság és az állambiztonsági szervek irányukban kifejtett jóindulatát, és ezért megfelelőnek érezték magukat a püspöki tiszttel betöltésére. Idetartoznak Szöcs Endre⁴⁵ és Teleky Mihály⁴⁶ teológiai tanárok, akik nem annyira szakmai felkészültségük, mint inkább az ügynökmunka révén bizonyított lojalitásuk és elkötelezettségük honorálása végett jutottak a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet professzori székeibe.⁴⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy a felsoroltak mindegyike – Péntek Árpád és Barabás Benedek kivételével – püspökjelöltségük előtt vagy idején a Securitate által érvényesnek tekintett együttműködési kötelezvényvel bírt, és valamilyen formában már együttműködött az állambiztonsági szervekkel személyes megfigyelési-adatgyűjtő és hálózati dossziéik alapján. Az a tény, hogy Dávid főjegyző vagy Tökés generális direktor nem kapott állami jóváhagyást a püspökké választáshoz, tulajdonképpen annak köszönhető, hogy jelölésük pillanatáig visszautasították a velük kapcsolatba lépő személyek és beszélgetéseik írásos jelentését.

A vallásügyi államtitkárság jelöltjét, Nagy Gyulát, 1962. július 28-án választotta meg az egyházkerületi közgyűlés,⁴⁸ a minisztertanács jóváhagyó kormányhatározatát 1962. szeptember 26-án állították ki,⁴⁹ az ünnepélyes beiktatásra pedig 1962. október 21-én került sor a kolozsvár-belvárosi Farkas utcai templomban.⁵⁰

II. A nagyváradi (királyhágómelléki) egyházkerületben a püspökválasztási stratégia redukálódott az időben *kitermelt* és *felfuttatott* jelölt, az 1960. márciusától egyházkerületi főjegyző Búthi Sándor azonnali megválasztására.⁵¹ Mindez az 1951-ben lezajlott korai elitváltás következménye is.⁵² Nem mondhatjuk, hogy jelöltek léteztek volna, és csupán azokat említhetjük, akik közszájon forogtak az *első őrálló* tisztjének betöltésekor. Ennek megfelelően Búthi Sándoron kívül említhetjük Szablyár Kornél érmelléki esperest,⁵³ Peuker Leó temesvári esperest⁵⁴ és Papp László nagyváradi esperest is, akik korán megértették, hogy az állambiztonsági szervekkel való együttműködés személyes előnyökhöz vezethet, és fellendítheti egyházi karrierjüket is. Mindennek ellenére 1961-ben egyetlen komolyabban szóba jöhető konkurens volt Búthi Sándornak, Szablyár Kornél személyében, azonban az esperesnek a lelkész kollégáival szembeni brutalitása, a legelemibb diplomácia hiánya ellehetetlenítette püspökjelöltségét.⁵⁵

1961. november 26-án választották meg a rivális nélkül kandidáló Búthit a gyülekezetek presbitériumai,⁵⁶ 1961. december 25-én ismerte el a minisztertanács a püspökválasztást,⁵⁷ ünnepélyes beiktatására pedig 1962. március 25-én került sor Nagyváradon, az egyházkerületi közgyűlés és a meghívottak előtt.⁵⁸

III. Búthi Sándor nagyváradai püspök 1967. március 15-én bekövetkezett tragikus halála ismét felvetette a *megfelelő jelölt* kiválasztásának problémáját. Búthi rövid püspöksége alatt azonban tovább erősödött az állambiztonsági szervekkel szembeni függőség, és már megvalósult az egyházkerület vezető tisztségeinek és testületeinek *lojális* személyekkel való feltöltése. Mindez a Román Kommunista Párt számára kényelmes helyzetet teremtett: a szóba jöhető püspökjelölteket – többé-kevésbé – bizonyítottan az állami vezetéshez lojális személyként tartották számon. Éppen ezért Papp László nagyváradai esperes⁵⁹ megválasztásánál inkább stratégiai választásról, mintsem püspökválasztási stratégia alkalmazásáról beszélünk.

Az ő püspökké választásakor sem beszélhetünk jelöltlistáról. A reális esélyekkel rendelkező jelöltek között meg kell említenünk Higyed Istvánt,⁶⁰ Búthi helyettesét, aki a statútum 125. paragrafusa értelmében a püspök hiányában az egyházkerület közigazgatásának jogköréért felelt. Hasonlóképpen meg kell említenünk Orosz Árpád nagykárolyi esperest, aki a legrégebben hivatalban lévő esperes lévén, a statútum alapján a püspök távollétében az elnöki teendőikért felelt az egyházkerületben. Ugyanakkor ide sorolandó Szablyár Kornél, ekkor már nagybányai esperes, aki az évek során továbbra is fenntartotta népszerűtlen magatartását.

Kutatásaink alapján kijelenthetjük, hogy a váratlanul kialakult helyzetben, ahol a püspökjelöltek mindegyike – Orosz Árpád esperes kivételével⁶¹ – együttműködött az állambiztonsággal, volt néhány kritérium, amelyek befolyásolták a stratégiai választás kimenetelét:

1. A jelölt kapcsolata a kultuszinspektorral és az állambiztonsággal. Ezt a kapcsolatot az addigi működése határozta meg: azaz milyen mértékben exponálta egyházát és a lelkészi közösséget a rendszer képviselői előtt. Nagyra értékelték az informátor más ügynökök, együttműködő személyek révén ellenőrzött *őszinteségét*, a gátlástalanságot az információk közlésekor, a kezdeményezőkézséget és az informátor abbéli képességét, amelynek révén módját ejtette, hogy folyamatosan *operatív értékkel* bíró információkat szállítson az illetékes közegnek.

2. Fontos kritériumnak tekinthető a jelölt kapcsolata a helyi közigazgatási szervekkel. Az 1967-es püspökválasztáskor a helyhatósági szervek pozitív vagy negatív hangnemben referáltak egy-egy jelölről az állami központi szerveknek; így miközben Papp László esperest magasztalták, addig Higyed főjegyző rugalmatlanságát és sovíniszta tulajdonságait emelték ki.⁶²

3. Végezetül figyelembe vették a jelölt személyes képességeit, tulajdonságait: szakmai felkészültségét, nemzetközi nyelvekben való jártasságát, diplomáciai készségét, valamint lelkésztársaival és a hívekkel fenntartott kapcsolatát.

Papp László jelöltsége, megválasztása, jóváhagyása és beiktatási ceremóniája valamivel több mint két hónap alatt zajlott le: a 231 gyülekezet presbitériu-

mai 1967. május 7-én választották püspöknek,⁶³ esetében az államtanács május 26-án állította ki a választást jóváhagyó kormányhatározatot,⁶⁴ a kultuszinspektorok és állambiztonság által szigorúan felügyelt beiktatásra pedig 1967. június 25-én került sor az egyházkerületi közgyűlés és a meghívottak előtt.⁶⁵

Összegzés

Bizonyítotttnak tűnik a kutatást megelőző hipotézis, mely szerint a püspökválasztások döntő tényezője nem az egyházkerületi közgyűlés vagy az egyházközségek presbitériuma volt – mint ahogyan az 1949. évi egyházi statútum előírta –, hanem a Román Kommunista Párt, amely a vallásügyi államtitkárság és az állambiztonsági közegek segítségével az általa megfelelőnek ítélt személyt megválasztotta. A református egyháznak gyakorlatilag semmiféle beleszólása nem volt a vezetősége megválasztásába, és a három választás pusztán formalitássá változott azzal, hogy csak egy jelölt neve került fel a listára. Mindennek ellenére, a több mint 400 éves intézményesültség és jól gyökeret eresztett társadalmi beágyazottság *szekérvára* – melynek megírása még szintén várat magára – a megtöretés ellenére is elegendőnek bizonyult, hiszen a világi ellenfélt hamarabb utolérte a végzete.

A püspökválasztási stratégiák értelmezésénél nyilvánvalóak az elvi hasonlóságok: a közös cél, a cél elérése érdekében alkalmazott módszerek, szakaszok (a megfelelő jelölt megtalálása; a választási ceremónia szimulálása a szükséges pompával, az államszervek iránti tisztelet kimutatásával és a közvélemény bevonásával, mindig szem előtt tartva a törvényesség látszatát), de a végeredmény is: két lojális püspök a református egyház élén. Másrészt a problémamegoldásban különbségeket is érzékelünk, amelyek egyrészt az egyházkerületek egyéni történeti evolúciójából erednek, másrészt helyi jellegzetességekként értelmezendők. Ennek megfelelően említhetjük a két egyházkerületben honos választási procedúra különbözősége mellett az egyházkerületek lelkészi karának eltérő magatartását a püspökválasztáshoz.

Nem beszélhetünk *belső ellenállásról* az államilag végig ellenőrzött választások kimenetele során. Kijelentésünk bizonyosnak mondható a nagyváradi egyházkerületben, míg a kolozsvári egyházkerületben figyelemmel kísérhetjük a hagyomány iránti tisztelet lépésről lépésre történő szétforgácsolását, és végül a pártideológiához közvetlenül alkalmazkodó egyházi magatartás tanúivá válunk.

Vásárhelyi János püspök idején a presztízs és a tekintély a kolozsvári egyházkerület első őrálója felé hajlott, és az Arday Aladár vezette egyházkerület szinte kísérletet sem tett ennek kétségbevonására. Az új püspökök, Búthi Sándor, majd később Papp László megválasztásával a nagyváradi egyházkerület két kiváló képességű püspököt kapott, akik nyelveket beszéltek,

tudományos tevékenységben fölötté jártak elhunyt elődjüknek, és akik mind a közös egyházi ügyekben, mind a nemzetközi kapcsolatokban alárendelt szerepet szántak Nagy Gyulának, a kolozsvári egyházkerület püspökének, ami a későbbiekben gyakran feszültséget eredményezett a két egyházkerület vezetősege között.

A vizsgált hatvanas évekbeli püspökválasztások idején immár 15-20 évnyi sztálinista típusú kommunista önkény volt az aktuális *körülmények hatalma*. Eközben lett *rutinosabb* a Securitate, s ezen előzményeket megtapasztalva-megszenvedve vergődött a rendszerhálóban mindenki. 1956 után odalett a(z Amerikához is kötött) rendszerváltás reménye, s a rákövetkező megtorlás mellett előállott a „be kell rendezkedni abba, ami van” determináltsága. A sztálinizmus nagyon lassú és nagyon ellentmondásos *mérséklődése* hatalmi oldalról azt vetette fel, hogy nekik meg hosszabb távon együtt kell élniük a hívő, vallásgyakorló köznéppel, annak hivatásosaival, illetve az egyházakkal. Szó sincs arról – ezt az állambiztonsági anyagok sem állítják –, hogy a korabeli püspökjelöltek, esperesek, lelkészek ne vetettek volna számot egyházukkal is: ezt egyszerűen hivatásuk és státuszuk nem engedte meg. Együttműködési nyilatkozataik ellenére sem lehet pálcát törni felettük. Nyilvánvalóvá vált, hogy az adott személy által betöltött magas egyházi tisztség elkerülhetlenné tette az állambiztonsági megkeresést, ami aztán nyílt szembehelyezkedés hiányában együttműködéshez vezetett. Esendő emberek voltak, kicsit megrogyant az „erős vár a mi Istenünk” földi – ember alkotta és hívekkel fenntartott – intézménye, de nem omlott össze – ellentétben az őket évtizedeken át szorongató Gonosszal. Ők személyükben voltak egyben az egyház fennmaradásának jegyzett letéteményesei is. Az adott helyzetben csak a túlélés lehetett számukra az egyetlen reális cél, és az egyházi elit számára az együttműködés biztosította a társadalmi és hitbéli túléléshez szükséges keskeny utat, mely elég volt ahhoz, hogy az egyház megmaradjon. Bár az állambiztonsági együttműködés az egyházi elit megtörésével volt egyenértékű – az utólagos rendszerváltás ismeretében mégis elegendőnek bizonyult.

Az együttműködés, a túlélés e kikényszerített formája ennek megfelelően az ítélező szövegformálás helyett a történeti megértést teszi szükségessé. Elfogadhatatlan, hogy a kommunista hatalom bűnét a megszorongatottak, meghurcoltak nyakába varrjuk. Annál is inkább, mert az állami szempontból kedvezően záruló püspökválasztások felerősítették az egyházi közegen belüli *felülről lefelé* tartó állambiztonsági megkeresés és együttműködés folyamatát, mely a hetvenes évek végére és a nyolcvanas évek elejére már az egyszerű vidéki lelkészt is elérte/elérhette.

Feltehetnénk a kérdést: ha ők vállalták volna a *gályarabságot*, a helyükbe lépők mennyivel lettek volna jobbak, igazabbak? Ez volt a rendszer ördögi csapdája, s ez követeli meg az ítélező narratíva helyett a kort és helyzetet inkább megértő töprengő és töprengést inspiráló elbeszélést.

Függelék

Az 1962. évi kolozsvári püspököválasztás jelöltjeinek adatai állambiztonsági dossziéik alapján

	László Dezső	Dávid Gyula	Tólkés István	Juhász István	Nagy Gyula	Csutak Csaba	Péntek Árpád	Barabás Benedek	Szócs Endre	Telek Mihály
1. Születési adatok	Sepsiszentgyörgy, 1904. 07. 12.	Komolló, 1902. 09. 06.	Málmás, 1916. 08. 08.	Nagyenyed, 1915. 04. 16.	Csomakőrös, 1909. 09. 27.	Kolozsvár, 1920. 04. 04.	Lugos, 1921. 03. 25.	Zabola, 1905. 07. 07.	Csiksekefalva, 1908. 08. 29.	Sepsibodok, 1906. 11. 19.
2. Családi állapot, gyermekek száma	családos, 4 gyermek	családos, 6 gyermek	családos, 8 gyermek	családos, 5 gyermek	családos, 3 gyermek	családos, 2 gyermek	családos, 3 gyermek	családos, 2 gyermek	családos, 2 gyermek	családos, 3 gyermek
3. Képzettség ¹	KTA, ² Glasgow (1926-1927); jelentős tudományos tevékenység	KTA, Bazel (1926-1927, 1930); jelentős tud. tevékenység.	KTA, Tübingen és Kassel (1938-1939); Bazel (1940); jelentős tud. tevékenység	KTA, Debrecen (1940); jelentős tud. tevékenység	KTA; tud. tevékenység nélkül	KTA, FJTE Jogi Fakultás; tud. tevékenység	NTA, ³ Utrecht (1968-1969); tud. tevékenység	KTA, Edinburgh, Aberdeen (1933-1934); Lipcse (1935); tud. tevékenység nélkül.	KTA, Edinburg, Aberdeen (1933-1934); Lipcse (1935); tud. tevékenység nélkül.	KTA, Párizs Strasbourg (1929-1931); Tud. tevékenység nélkül.
4. Beszélt idegen nyelvek	angol	német	német	angol, német	német	francia, német	német, francia	német	angol, német	francia
5. Politikai tevékenység	az Erdélyi Párt képviselője (1940-1944), majd a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) tagja	a Magyar Párt, majd az Erdélyi Párt tagja, 1944. augusztus 23. után az MNSZ tagja	1948-tól az MNSZ tagja	1945-től az MNSZ tagja	Az MNSZ tagja	Az MNSZ tagja	Az MNSZ tagja	Az Erdélyi Párt, majd az MNSZ tagja	Az MNSZ és az RKP tagja	Az MNSZ tagja
6. A jelöltség idején betöltött egyházi tisztség	tisztviselő, egyházkertületi lelvétáros	egyházkertületi főjegyző	generális direktor	a PTI rektora	nagyszabenyi lelkész-esperes	kolozsvári belvárosi lelkész	ótordai lelkész	marosvásárhelyi lelkész-esperes	a PTI professzora	A PTI professzora
7. A jelölt egyházi támogatottsága	népszerű	nagyon népszerű	népszerű	népszerűtlen	helyi népszerűség	„fiatal tehetség”	„fiatal tehetség”	helyi népszerűség	népszerűtlen	népszerűtlen
8. A Securitatével kapcsolatos jele a jelöltség idején	jó	feszült	feszült	feszült	nagyon jó	nagyon jó	megfigyelt	megfigyelt	feszült	feszült

	László Dezső	Dávid Gyula	Tőkés István	Juhász István	Nagy Gyula	Csütak Csaba	Péntek Árpád	Barabás Benedek	Szócs Endre	Telek Mihály
9. A beszerzési időszakja, fedőnév	Először 1954. 09. 17., „Gábor”; másodszer 1960. 09. 16., „Szabó Béla”	1953. 04. 01., „Péter”, „Udvarhelyi Péter”	1950. 07. 25. és 1958. 06. 25., „Sándor”	1957. 05. 25., „Popescu”, „Dénes János”	1962. 03. 23., „Körösi”	1961. 12. 15., „Balog Márton”	-	-	1953. 02. 22., „Zöldi”	Először 1958. 01. 30., másodszer 1962. 04. 23., „Simon Simon”
10. A beszerzési módok	kompromittáló alapon	„meggyőzés” alapon	kompromittáló adatok alapján	kompromittáló adatok alapján	„hazafias érzelmek” alapján	„hazafias érzelmek” alapján	-	-	„hazafias érzelmek” alapján	kompromittáló adatok alapján
11. A beszerzést végrehajtó ügyosztály	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, udvarhelyi rajoni ügyosztály	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, udvarhelyi rajoni ügyosztály	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, 2. büro, Kolozsvár	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, 4. büro, Kolozsvár	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, Bukarest	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, 4. büro, Kolozsvár	-	-	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, 4. büro, Marosvásárhely	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály, 4. Büro, Kolozsvár
12. A Securitativál szembeni magatartásforma típusa ⁴	„őszinte”, „lojális” együttműködő	„söhajtozó”	egyéni célok követő, kihasználó	egyéni célok követő, kihasználó	„őszinte”, „lojális” együttműködő	„őszinte”, „lojális” együttműködő	-	-	„őszinte”, „lojális” együttműködő	„őszinte”, „lojális” együttműködő
13. Az együttműködés honoralásának formája	pénzjutalom, személyes és családi célok támogató alambiztonsági beavatkozás	személyt támogató intervenciók	személyt támogató intervenciók	személyt támogató intervenciók	személyt támogató intervenciók	személyt támogató intervenciók	-	-	pénzjutalom, személyes és családi célok támogató alambiztonsági beavatkozás	pénzjutalom, személyt támogató intervenciók

1 A püspökjelöltek tanulmányi képzettségénél az értelemserű teológiai képzést gyakran külföldi tanulmányutak követték. Néhány esetben a jelölt nevéhez tudományos publicisztikai tevékenység is kapcsolódott. A táblázatban a külföldi tanulmányutak színhelyének közlésére szorítkoztunk, ennek hiányában az elvégzett fakultás nevét adtuk meg, utalva az esetleges tudományos tevékenységre is.

2 KTA = Kolozsvári Teológiai Akadémia

3 NTA = Nagyenyedi Teológiai Akadémia

4 A kutatásunk során a magatartásformák három típusával találkoztunk: a személyes célok szem előtt tartó „őszinte” együttműködő magatartással, az állambiztonsági szerveket bizalmatlansággal ellátó „söhajtozó” hozzáállással, és az állambiztonsági szervekkel való együttműködést elutasító attitűddel.

*Az 1961. és 1967. évi nagyváradi püspökválasztások jelöltjeinek adatai
állambiztonsági dossziéik alapján*

No.	Búthi Sándor	Peuker Leó	Papp László	Higyed István
1. Születési adatok	Szinérváralja, 1913. 01. 29.	Temesvár, 1917. 05. 19.	Gencs, 1915. 05. 19.	Temesvár, 1929. 06. 22.
2. Családi állapot, gyermek száma	családos, gyermektelen	családos, 1 gyermek	családos, 5 gyermek	családos, 2 gyermek
3. Képzettség	KRTF, ¹ Bolyai Tudományegyetem, Filozófia Fakultás	Temesvári Római Katolikus Teoló- gia (1941), KRTF (1946)	KRTF, Strasbourg (1936-1937), Bazel (1937-1938)	KEPTI ²
4. Beszélt idegen nyelvek	német	német, francia	francia, német	francia
5. Politikai tevékeny- ség	megalakulásától az MNSZ, párhuzamosan 1947-től rövid ideig az RKP tagja	-	1949-től az MNSZ tagja	-
6. A jelöltség idején betöltött egyházi tisztség	egyházkerületi főjegyző	temesvári esperes	nagyváradi esperes	egyházkerületi főjegyző
7. A jelölt egyházi támogatottsága	nagyon népszerű	népszerűtlen	részleges népsze- rűség	részleges népsze- rűség
8. A Securitéával fenn- tartott kapcsolat jellege a jelöltség idején	nagyon jó	jó	nagyon jó	feszült
9. A beszerzés idő- pontja, fedőnév	1952. 11. 15., „Kuta- si”, 1958. októberé- től „Medeşan”	1952, „Fekete Iosif”, „F.I.”, „F.I.15”	1959. 01. 30., „Nagy Iosif”	1962. 08. 10., „Sandu”
10. A beszerzés módozata	„hazafias érzelmek” alapján	„hazafias érzelmek” alapján	„hazafias érzelmek” alapján	kompromittáló adatok alapján
11. A beszerzést vég- rehajtó ügyosztály	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügyosztály 3. bíró, Nagyvárad	Belföldi Hírszer- zési Igazgatóság, III. ügyosztály	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügy- osztály, Nagyvárad	Belföldi Hírszerzési Igazgatóság, III. ügy- osztály, Nagyvárad
12. A Securitéával szembeni magatartás- forma típusa	„őszinte”, „lojális” együttműködő	„őszinte”, „lojá- lis” együttmű- ködő	„őszinte”, „lojális” együttműködő	„sóhajtozó”
13. Az együttműködés honorálásának formája	penzjutalom, sze- mélyes és családi célokat támogató állambiztonsági beavatkozás	nincs adat	személyét támogató intervenciók	személyét és család- ját támogató inter- venciók

1 KRTF = Kolozsvári Református Teológiai Fakultás

2 KEPTI = Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet

Jegyzetek

- ¹ Az erdélyi egyháztörténet-írás nem bővelkedik előzményekkel. Az első ok a történeti távlat hiánya, sokan élnek még olyanok, akik részesei voltak az akkori eseményeknek. A második ok a munkamódszer hiánya. Nem volt társadalmi vitája a kérdésnek sem az erdélyi magyar tudományos körökben, sem pedig az egyházban, és nem alakultak ki azok a szempontok, amelyek mentén a feldolgozást el lehetne végezni.
- ² A teljes kommunista korszakot felölelő, az egyház és állam kapcsolatát vizsgáló tudományos munka a romániai reformátusok vonatkozásában ez idáig még nem látott napvilágot. Szubjektív hangvétele miatt inkább a memoárirodalomban helyezkedik el TÖKÉS István két kiadást is megért munkája: *A romániai magyar református egyház élete 1945–1989*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990; Kolozsvár, 2014². A Securitate iratai alapján születtek MOLNÁR János munkái: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*, I–II., Partium, Nagyvárad, 2009–2010. E kötetek a leleplező történetírás műfajához igazodnak, ezért forrásközlésként történő kezelésük csak erős kritikával ajánlott. Tágabb kontextusban, továbbra is erdélyi szemszögből, az unitárius egyház korabeli történetének hasonló forrásokon nyugvó vizsgálatából említendő BOTTONI, Stefano: Népszolgálat és túlélés. Mikó Imre és a román állambiztonság 1948–1971, *Magyar Kisebbség*, 2013/1., 7–50. p.; PÁL János: Unitárius egyházvezetés 1945–1965, *Magyar Kisebbség*, 2013/1., 82–175. p. Katolikus vonatkozásban a feldolgozások Márton Áron püspök egyébként hatalmas titkosszolgálati iratanyagára korlátozódtak. Példaként L.: NAGY Mihály Zoltán – ZOMBORI István (szerk.): *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között. Intézmények és módszerek*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Budapest, 2014. E tanulmánykötetből elsősorban a Csendes László, Bodeanu Denisa és Nagy Mihály Zoltán nevéhez kapcsolódó munkákra hívjuk fel a figyelmet.
- ³ Az 1962. évi kolozsvári püspökválasztásról több írás is megjelent: JÁNOSI Csongor: *Alegere de episcop în Eparhia Reformată Cluj: numirea în funcție a protopopului de Sibiu*, Nagy Gyula, In: *Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, III., Polirom, Iași, 2008, 303–318. p.; MOLNÁR János: Az 1962-es kolozsvári püspökválasztás és a Szekuritáté, *Egyháztörténeti Szemle*, 2012/2., 52–74. p. Az első tanulmány a bukaresti vallásügyi államtitkárság irataira, életútinterjúkra és a szakirodalomra támaszkodik, titkosszolgálati anyagok említése nélkül. A második tanulmány elsősorban állambiztonsági forrásanyagokon át közelít a témához. Az 1961. és 1967. évi nagyvárad püspökválasztásokkal MOLNÁR János érintőlegesen foglalkozik egy másik munkájában: *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története: 1944–1989*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyomdája, Nagyvárad, 2001.
- ⁴ Az 1945. március 24-én létrehozott kultuszminisztériumról, majd az utódjául 1957. március 21-én létrehozott vallásügyi államtitkárságról írt tudományos munkákra a *vázlatszerű* megállapítás a legmegfelelőbb. Hiányzik az intézménytörténet, és csupán rá vonatkozó utalásokra s néhány oldalas munkákra támaszkodhatunk. Ennek

- megfelelően L.: ENACHE, George – PETCU, Adrian Nicolae: *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor '50*, Partener, Galați, 2009, 44. p.; PETCU, Adrian Nicolae (coord.): *Partidul, Securitatea și Cultele: 1945–1989*, Nemira, București, 2005, 363. p. Az államtitkárság későbbi korszakáról L.: PETCU, Adrian Nicolae: *Activitatea Departamentului Cultelor în atenția Securității (1970–1989)*, *Caietele CNSAS*, 2009/2., 69–120. p.; Uő.: *Organizarea și funcționarea Departamentului Cultelor între anii 1977–1984*, *Caietele CNSAS*, 2011/1–2., 85–108. p.
- ⁵ A párt öklének szerepe mellett őrző-védő funkciót is ellátó testületről forráskiadványok, könyvek és tanulmányok sokasága várja a kutatót. L.: OPREA, Marius: „Problema 132”: *Biserica Română Unită în atenția Securității*, In: VASILE, Cristian: *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist: 1945–1989. Documente și mărturii*, Polirom, Iași, 2003; DOBRE, Florica – BANU, Florian – BĂRBULESCU, Theodor – IVAN DUICĂ, Camelia – ȚĂRANU, Liviu: *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode. vol. I. (1948–1967)*, Editura Enciclopedică, București, 2006; OPREA, Marius: *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948–1964)*, Polirom, Iași, 2008; TRONCOTĂ, Cristian: *Torționarii. Istoria Instituției Securității regimului comunist din România (1948–1964)*, Editura Elion, București, 2006; DELETANT, Dennis: *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, Editura Humanitas, București, 1998; DOBRE, Florica – NEAGOE-PLEȘA, Elis – PLEȘA, Liviu: *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode. vol. II. (1967–1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2006.
- ⁶ A kolozsvári egyházkerület püspökjelöltjeinek esetében az 1962. esztendőt jelöltük meg kutatási időhatárként. A nagyváradi egyházkerület püspökjelöltjeinek esetében hasonlóképpen a püspökválasztás évével, 1961-gyel, illetve 1967-tel bezárólag eltekintettünk a Securitatéval fenntartott kapcsolat további ismertetésétől, bár ha visszamenőlegesen magyarázattal szolgált a vizsgált eseményekre és elkerülhetetlenek bizonyult, hivatkoztunk későbbi iratokra is. Megközelítésünk során a püspökválasztási folyamatot tekintettük meghatározónak, és ezért a jelöltséget elősegítő, a választást megelőző eseményekre helyeztük a hangsúlyt.
- ⁷ 1960-ban a Romániai Református Egyháznak 694 269 híve volt, melynek kétharmada a kolozsvári egyházkerületben élt, L.: Vallásügyi Államtitkárság Levéltára (Arhivele Subsecretariatului de Stat pentru Culte, a továbbiakban ASSC), Tanulmányi Osztályi fond (fond Direcția de Studii, a továbbiakban fond DS), sz. d. 6. f.
- ⁸ A témában L.: JÁNOSI Csongor: *Adalékok a Református Egyház és a román állam 1948–1960/1961 közötti kapcsolatához*, In: NAGY-ZOMBORI (SZERK.): *i.m.*, 153–180. p.
- ⁹ A levéltári kutatások és a rendelkezésre álló szakirodalom részeredményei alapján az erdélyi 56 gerincét képező csoportos pereket több kategóriába sorolhatjuk. Az ezt taglaló munkák között említjük BOTTONI, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006; DÁVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006; BUZOGÁNY Dezső – JÁNOSI Csongor: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011; illetve néhány idevágó ta-

nulmányt is: JÁNOSI Csongor: Procesul Organizației Tineretului Maghiar din Ardeal. Studiu de caz, In: POPA, Ilie (coord.): *Experimentul Pitești. Conference proceedings. Comunicări prezentate la Simpozionul Experimental Pitești – Reeducarea prin tortură. Cultura, Tineretul și Educația în regimurile dictatoriale comuniste. Ediția a VII-a. Pitești, 05–07 octombrie 2007*, Fundația Culturală Memoria Filiala Argeș, Pitești, 2008, 347–360. p.; Uő.: Penal processes of the “Jehovah’s Witnesses” from Romania. The Ungvári, Fülöp and Kovács groupings on the territory of the Hungarian Autonomous Region, In: BESIER, Gerhard – STOKLOSA, Katarzyna (eds.): *Jehovas Zeugen in Europa – Geschichte und Gegenwart*, III., LIT-Verlag, Dresden, 2014 (megjelenés alatt); Uő.: Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”, In: BUDEANCĂ, Cosmin – OLTEANU, Florentin (coord.): *Forme de represiune în regimurile comuniste*, Polirom, București, 2008, 318–339. p.

¹⁰ Az 1948. március 2-i 62. sz. törvény elrendelte, hogy a vallásos felekezetek három hónapon belül egyeztessék működési alapszabályzatukat a hatályban lévő kommunista jogalkotással, továbbá hogy terjesszék fel jóváhagyásra a kultuszminisztériumhoz (vö. TÖKÉS István: A kultusztörvény módosítása után, *Református Szemle*, 1948. április 15., 194–196. p.). Az 1948. május 24-i nagyváradi zsinat ennek megfelelően konkrét lépéseket is tett a megoldásra (vö. VÁSÁRHELYI János: A Zsinat egybehívása, *Református Szemle*, 1948. április 30., 219–220. p.; VÁSÁRHELYI János: Zsinatunk, *Református Szemle*, 1948. május 31., 279–280. p.; VÁSÁRHELYI János: Egyházunk álláspontja. Zsinati megnyitó beszéd, *Református Szemle*, 1948. június 15., 311–316. p.). Az új egyházi statútum összeállítására az 1948. október 24–27. között lefolyt kolozsvári Egyetemes Zsinat munkálatai alatt került sor (vö. TÖKÉS István: Zsinati megnyitó beszéd, *Református Szemle*, 1948. november 15., 641–650. p.; A Román Népköztársaságban lévő Magyar Református Egyház Kolozsvári 1948. október 24-én megnyílt Zsinatának jegyzőkönyve, *Református Szemle*, 1948. november 30., 668–695. p.). Az új alapszabályzatot a Nagy Nemzetgyűlés 1949. június 1-jei dekrétumában hagyta jóvá, L.: ASSC, fond DS, 29/1962 sz. d. 70. f.

¹¹ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 14. f.

¹² Mózes András megbízására lehetséges magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy az egyháztörténészként nyilvánvalóan magasabban jegyzett Juhász István teológiai professzor maga is a püspökjelöltek között szerepelt, véleményezése pedig kedvezőtlenül állíthatta volna be a szukcessziót és az ennek fenntartásában érdekelt és Mózeset megbízó Dávid Gyula főjegyzőt.

¹³ Az egyházkerületi főjegyző fiának, ifj. Dávid Gyulának közlése. (Ifj. Dávid Gyula 1928. augusztus 13-án született Árapatakon, a jelenlegi Kovászna megyében, nemzetisége magyar, vallása református, tanulmányait a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán, magyar szakon végezte, nyugdíjas. Az interjú Kolozsváron, 2008. október 29-én Jánosi Csongor készítette. Az interjú a szerző személyes archívumában található.)

¹⁴ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 7. f. „A Kolozsvári Egyházkerületben a történelem folyamán nem létezett fizetéssel egybekapcsolt püspökhelyettesi, azaz *vikáriusi* állás.

Kezdetektől *egyházkerületi főjegyzőt* választottak, aki a körülményekhez és a szükség-hez képest esetenként bizonyos püspökhelyettesi teendőket is ellátott. Ez a főjegyzői tisztség sajátos jelentőséget nyert 1726-ban, amikortól gyakorlatba vététt az ún. *successio* rendszere, mely szerint a főjegyzőt tulajdonképpen jó előre püspököknek választották. Ez a gyakorlat több mint másfél évszázadon át érvényben maradt anélkül, hogy a főjegyzőség jelentősége megváltozott volna.” (TÖKÉS: *A romániai magyar református egyház élete...*, 300. p.)

¹⁵ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 7. f.

¹⁶ Tökés István közlése. (Tökés 1916. augusztus 8-án született Málnáson, a mai Kovászna megyében, nemzetisége magyar, vallása református, tanulmányait a Kolozsvári Református Teológiai Fakultáson végezte, nyugdíjas. Az interjú Jánosi Csongor készítette Kolozsvárott, 2008. november 20-án. Az interjú a szerző személyes archívumában található.)

¹⁷ Az elutasítás magyarázataként többféle ok is megfogalmazódott. A családi *priusz* és a negatív hangvételű kultuszügyi referenciák mellett a visszaemlékezések során fény derült a kolozsvári állambiztonsági szervek befektítési kísérleteire is. Vö. JÁNOSI: *Alegere de episcop...*, 307–308. p.

¹⁸ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 27. f.

¹⁹ Erre vonatkozóan L.: CSERNÁK Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*, Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen, 2008; Uő.: *„Itt viharzott át felettünk...”*, II., Debrecen, 2008; Uő.: *A Református Egyház Nagyváradon*, III. *A debreceni zsinat korától a világháborúig 1886–1945*, Bihari Református Egyházmegye, Nagyvárad, 2014.

²⁰ Vö. *A Román Népköztársaságban levő Református Egyház Statútuma. Alkotta az 1948. évi októberi hónap 24-én megnyílt Kolozsvári Zsinat* [a továbbiakban: *Statútum*], Kolozsvár, 1949, 59. p.

²¹ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 26–27., 50. f.

²² A statútum 142. paragrafusában „javasló és véleményező testület az egyházkerületet érintő összes hitvallási, hitéleti, katekhetikai, diakóniai, kormányzati és igazgatási kérdésekben”: *Statútum*, 61. p.

²³ L. az 1962. április 30-i kultuszügyi „Jegyzék” tartalmát: ASSC, fond DS, 29/1962 sz. d. 1–3. f.

²⁴ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 28. f.

²⁵ Uo., 28–29. f.

²⁶ Uo., 30. f.

²⁷ Az állami megerősítést a statútum 123. cikkelye meglehetősen homályosan körvonalazta: „A püspök beiktatásához szükséges állami jóváhagyás körülményeit a kultusz-törvény 21. cikkelye állapítja meg” (*Statútum*, 51. p.). A 177/1948 sz. kultusz-törvény 21. cikkelyének 1) bekezdése szerint a felekezeti statútum alapján megválasztott vezetőket – metropolitákat, érsekeket, püspököket, szuperintendenseket stb. –, akiknek személyét a kultuszminiszter is támogatja, a kormány javaslatára kiállított dekrétumot követően a Nagy Nemzetgyűlés prezídiuma megerősíti tisztségükben. A cikkely

kimondta, hogy a megválasztottak tiszttségük elfoglalása előtt kötelesek hűségesküt tenni a kultuszminiszter előtt, az eskü szövegét is meghatározva: ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 15. f.

²⁸ „A megválasztott püspököt hivatalába az egyházkerületi közgyűlés az esperesi kar által iktatja be eskütétel mellett, az istentiszteleti rendtartásban megállapított ünnepélyességgel.” *Statútum*, 51. p. (123. cikkely).

²⁹ A püspökjelöltként azonosítottak adatait lásd a tanulmány függelékében szereplő táblázatokban.

³⁰ László Dezső társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő, a kolozsvári egyházmegye esperese, egyházkerületi missziói előadó. 1952. augusztus 15-én, a 490. számú kabinetrendelettel az állambiztonsági szervek letartóztatták, és 5 évi munkaszolgálatra ítélték. 1954. szeptember 12-én szabadult. Beszervezésére pressziós alapon került sor, 1954. szeptember 17-én. A benne végbemenő korszakos szemléletváltás okai további kutatásokra szorulnak. Tény, hogy 1957. július 25-i letartóztatásáig, a kolozsvári református elit megfigyelése során a Securitate legértékesebb informátorának bizonyult. Letartóztatása a kolozsvári állambiztonságon belüli tájékoztatásnak köszönhető. A Dobai-per felgöngyölítését végző BM Kolozs Tartományi Igazgatóság VIII. vizsgálati ügyosztálya a kihallgatások során kapott információk alapján letartóztatási parancsot szerzett László nevére, anélkül, hogy konzultált volna a III. belföldi hírszerzési ügyosztállyal, amelynek informátora volt. Az ügynök leleplezésének elkerülése végett engedték a büntetőper lefolyását ellene. A kolozsvári szervek megkeresésére a galaci börtönben, 1960. szeptember 16-i kötelezvényében ismét vállalta az informátori munkát, és 1961. áprilisi szabadon bocsátását követően ismét bizonyított. L.: Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára (Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, a továbbiakban ACNSAS), fond Rețea (Hálózati fond, a továbbiakban fond R), 177154 sz. d. 4–5., 8., 10–11., 13–15. f. A Dobai-perben betöltött szerepe további kutatásokra szorul, erről L.: ACNSAS, fond Penal (Bűnügyi fond), 104 sz. d. 1–7 köt. Rávonatkozóan L. még: LÁSZLÓ Ferenc: A „harmadik út” áldozata – László Dezső állambiztonsági ügyiratai, In: CSEKE Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004; DAVID (szerk.): *i.m.*, 225. p.

³¹ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 11. f.

³² Dávid Gyula a székelyudvarhelyi egyházmegye esperese, egyházkerületi lelkészi főjegyző. 1953. április 1-i állambiztonsági szervezésére, kompromittáló adatok hiányában, *meggyőzéssel*, de voltaképpen pressziós alapon került sor. Az állambiztonsági iratok ismeretében püspökjelöltsége elutasításának oka, az ügynökmunka sajátos értelmezése a választást megelőző években: az írásos jelentések elutasítása az általános jellegű szóbeli tájékoztatás javára. Iratanyagából kiderül a magatartásával szembeni hatósági tehetetlenség is. A főjegyző egy ideig csak alkalmilag utazott Kolozsvárra, de 1958. november 1-jétől átköltözött a székhelyére, mivel a kolozsvár-belvárosi egyházköztség rendes lelkészévé választotta, a börtönbüntetését töltő László Dezső üresnek nyilvánított állásába. ACNSAS, fond R, 251223/1 sz. d. 3., 8., 16., 31–37 f.; fond

Informatív (Adatgyűjtő-megfigyelési fond, a továbbiakban fond I), 017752/1 sz. d. 27. f.; TÖKÉS: *A romániai magyar református egyház élete...*, 48. p.

³³ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 12. f.

³⁴ Uo., 7. f.

³⁵ Tőkés István püspöki titkár, zsinati tag, egyházkerületi missziói előadó. Az állambiztonsággal az első komolyabb gondja az 1950 februárjában kiadott református kalendárium kapcsán adódott (melyből 26 ezer példányt szétosztottak ugyan, de további 11 ezer példány terjesztését letiltották). A kalendárium-ügy következményének tekinthető a tisztázatlan körülmények között Kolozsváron, 1950. július 25-én aláírt együttműködési kötelezvény is. Második beszerzésére ismét Kolozsváron, 1958. július 26-án került sor, kompromittáló adatok – elsősorban egy, az észak-erdélyi időszakban a *Kiáltó Szóban* publikált szovjet- és kommunistaellenes cikk – alapján. Állambiztonsági kapcsolatát tovább bonyolítja az a Kolozsváron született 1959. április 3-i kötelezvény, melyben a kötelező titoktartás terhe mellett vállalta, hogy „nem fedi fel senkinek, hogy együttműködött [!] az állambiztonsági szervekkel”, és gyakorlatilag visszalépés az együttműködésre tett fogadalmától. Az irat jelenléte két oknál fogva is érthetetlen. Egyrészt a kézírás nem azonos Tőkés István korábbi – az 1950. és 1958. évi – kézírásos kötelezvényeivel. Másrészt a korabeli állambiztonsági gyakorlat szerint a csalárdnak és árulónak bizonyuló ügynöktől nem kértek írásos nyilatkozatot a hálózatból való kizárás esetén. Inkább az volt a szokás, hogy továbbra is fenntartották az együttműködés látszatát, miközben szigorú megfigyelés alatt tartották. Kutatásaink során, a több mint 100 személy esetében megvizsgált hálózati vagy más besorolást kapott dossziékban eddig csak itt talákoztunk ilyen jellegű irattal. ACNSAS, fond R, 158848 sz. d. 7. f.; fond R, 189048 sz. d. 11., 18–19. f.; fond I, 211237/1 sz. d. 13. f.

³⁶ Juhász István teológiai tanár, egyháztörténész, zsinati tag, a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet rektora. Beszerzésére Bukarestben, 1957. május 25-én került sor, kompromittáló adatok alapján. Múltbeli publicisztikai tevékenysége mellett az 1945–1947 között az Erdély-kérdésben játszott szerepét rótták fel neki. Feszült kapcsolatra utal, hogy 1961. május 26-án, újra kivizsgálták addigi működését, ami végül újabb kötelezvény aláírásához vezetett. ACNSAS, fond R, 179436 sz. d. 1–5., 37–38. f. Róla L.: BUZOGÁNY Dezső: Juhász István (1915–1984), In: HATHÁZY Ferenc (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948*, Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpont, Kolozsvár, 1996, 402–427. p.

³⁷ Nagy Gyula petrozsényi lelkész, nagyszebeni esperes, egyházkerületi lelkészi aljegyző, zsinati tag, püspök. Beszerzésére Nagyszebenben, 1962. március 23-án került sor, „hazafias érzelmei” alapján. A kényszerhelyzetben püspöki tisztséget elvállaló Nagyot utólag sok méltatlan célzás érte. A tisztánlátás végett idézzünk a bukaresti Mihuj Avram kapitány 1962. február 16-i jelentéséből, azt a részt, amelyben az esperes esetleges püspökjelöltségéről nyilatkozott: „a reformátusoknál a püspök mindig személyiség volt, kiforrott tekintéllyel [...], és nem látja úgy, hogy ő [eddig] valami rendkívülivel kimagaslott volna, mely feljogosíthatná a püspökségre.” Mihuj szó szerint is idézte az esperes álláspontját: „1 méter 70 centit átugrottam, de biztosan tudom,

hogy nem fogok tudni soha 1,80-at átugrani..., így tekintek a püspökjelöltségre is. [...] olyan, mint én, van még hatvan is...". ACNSAS, fond R, 289276 sz. d. 19., 30. f.; fond I, 233523 sz. d. 147-149. f.

- ³⁸ Az értetlenséget látszólag feloldja „Dénes” alkalmi forrás 1971. szeptember 8-i jelentése, mely visszamenőleges és megerősítetlen magyarázatot kínál a majd tíz évvel korábbi eseményekre. A forrás szerint 1971. augusztus 5-21. között Algyógyon Nagy Gyula református püspök közelében szállásolták el: „A vele folytatott beszélgetésekből kiderült – írja –, hogy az általa betöltött funkció feleségének Gheorghe Maurer elvtárral [külügyminiszter, államfő, miniszterelnök] fenntartott rokon kapcsolatának köszönhető.” Uo., fond I, 233523 sz. d. 212. f.
- ³⁹ Csutak Csaba, a kolozsvár-belvárosi gyülekezet segédlelkésze. Beszervezésére Kolozsvárott, 1961. december 15-én került sor, „hazafias érzelmei” alapján. Uo., fond R, 268544/1 sz. d. 15-16., 56. f.; 289276 sz. d. 26. f.; fond I, 209947 sz. d. 11. f.
- ⁴⁰ Uo., fond R, 268544/1 sz. d. 169-171. f.
- ⁴¹ Péntek Árpád szucsági, majd ótordai lelkész, több egyházmegyei tisztség viselője: a kalotaszegi (kolozs-kalotai) egyházmegye főjegyzője, a kolozsvári egyházmegye aljegyzője, egyházmegyei számvevő, egyházmegyei főjegyző, a tordai egyházmegye tanácsosa. Uo., fond R, 281208/1 sz. d. 1-7. f.
- ⁴² Barabás Benedek, a marosi egyházmegye esperese, a marosvásárhely-alsóvárosi egyházközség lelkipásztora. Uo., fond R, 303259/1 sz. d. 47a-b, 52. f.; fond I, 68686 sz. d. 4. f.
- ⁴³ Uo., fond I, 193734/1 sz. d. 10b f.
- ⁴⁴ Uo., fond R, 303259/1 sz. d. 40. f.
- ⁴⁵ Szöcs Endre kultuszügyi főinspektor, a görgényi egyházmegye esperese, vajdaszentiványi lelkész, zsinati tag, teológiai tanár. Beszervezésére Marosvásárhelyen, 1953. február 22-én került sor, „hazafias érzelmei” alapján. Uo., fond I, 236525 sz. d. 2-5. f.; fond R, 178405 sz. d. 10., 12-14., 18. f.
- ⁴⁶ Teleky Mihály tordaszentlászlói lelkész, teológiai tanár. Beszervezésére Kolozsvárott, 1958. január 30-án került sor, kompromittáló adatok alapján. 1961. június 8-án „tájékoztatási lehetőségek” hiányában, kötelezvény nélkül kizárták a hálózatból. Másodszeri, 1962. április 23-i beszervezésével a professzor kiszámíthatatlan természetét kívánták ellenőrzés alatt tartani a püspökjelölés napjaiban. ACNSAS, fond R, 177884 sz. d. 1-7., 13-17., 35-39. f.; fond I, 234270/1 sz. d. 16b f.
- ⁴⁷ A kolozsvári püspökválasztást felügyelő Onac állambiztonsági főhadnagy a választási események alatt fegyelmetlenül viselkedő informátorai magatartása láttán feltette a kérdést: alapján véve ki is Szöcs Endre és Teleky Mihály? „A rendelkezésünkre álló adatok szerint fent nevezettek anarchikus, fegyelmetlen elemek, akik miután Bende Béla prorektor segítségével hozzájutottak jelenlegi tisztségeikhez, elkezdtek beavatkozni az intézet és a református püspökség vezetésébe, sőt pretendensek is voltak néhány vezető állás betöltésére. Nem engedelmesskednek a Teológia vezetésének, és minden alkalmat megragadnak, hogy kompromittálják Juhász Istvánt és Bende Bélát.” Uo., fond R, 178405 sz. d. 49-50. f.

- ⁴⁸ Az 1962. július 28-án délelőtt 10 órára egybehívott rendkívüli közgyűlés tárgysorozata alakulásra és munkarendre oszlott. Az alakulás alatt kapott helyet 5 pontban az istentisztelet, az elnöki megnyitó, az intézkedések a jegyzőkönyv vezetése tárgyában, a közgyűlési tagok névsorának fölolvása, valamint az állami vezetőséget üdvözlő táviratok elküldése. A közgyűlés első napjára vonatkozó munkarend alatt további 5 pontban a következőket értették: 3996-1962.I. Igazgatótanácsi előterjesztés a püspök-választásról; 3398-1962.I. Választó bizottság kiküldése és a szavazási idő megállapítása; 3999-1962.I. Igazgatótanácsi előterjesztés az ifjú lelképászorok fölszenteléséről; 4005-1962.I. A szavazatok összeszámlálásáról szóló jelentés. Az utolsó napirendi pont a megválasztott püspök üdvözlését tartalmazta. Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára [a továbbiakban EREL], a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára [a továbbiakban ITL], 33/I.11/1911 számú iratcsomó [a továbbiakban sz. i.] 6–9. f.
- ⁴⁹ ASSC, fond DS, 29/1962 sz. d. 67. f.
- ⁵⁰ EREL, ITL, 53/I.50/911 sz. i. 8. f.
- ⁵¹ Búthi Sándor Vince egyházkerületi tanácsos, a nagyvárad-velencei, majd a nagyvárad-réti gyülekezet lelkésze, főjegyző, püspök. 1947-től kezdődően már a Securitate elődszervezetével is együttműködött. Kötelezvényének aláírására csupán jóval később, 1952. november 15-én került sor. 1958 márciusáig a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóság informátora. Sikeres ügynöki bevetései között Arday Aladár püspök megfigyelésén túl szerepe volt Sass Kálmán lelkész letartóztatásában, és oroszlánrészt vállalt az erdélyi bethánisták felgöngyölítésében is. Búthit féléves próbaidő után, 1958 októberében véglegesítették a külföldi hírszerzés kötelékében, és 1967. március 15-én bekövetkező haláláig hűségesen szolgálta, javaslatokkal segítette állambiztonsági megbízóinak munkáját. Az övé a korszak legsikeresebb informátori karrierje, püspökké választását követően a romániai református egyházi élet első számú irányítója. ACNSAS, fond Serviciul de Informații Externe [Külföldi Hírszerző Szolgálat, a továbbiakban fond SIE], 1628/1 számú mikrofilm [a továbbiakban m. f.], 4–5., 10–11., 16., 137–138. f.; 1628/2 sz. m. 56–57. f.; fond I, 233520/1 sz. d. 3. f.; Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára [a továbbiakban KREL], további eligazító adatok hiányában: Püspöki beiktatás okmányai 1962. év című dosszié, Buthy Sándor törzskönyvi lapja; ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 1. f.
- ⁵² Ekkor került sor Dr. Soós István jogtanácsos, Dr. Balogh Ernő egyházkerületi főgondnok és Debreczeni István egyházkerületi főjegyző eltávolítására. ACNSAS, fond I, 236849/1 sz. d. 426. f.; 236851 sz. d. 41–42., 50. f.
- ⁵³ Szablyár Kornél, az érmelléki, majd a nagybányai egyházmegye esperese, nagybányai lelkész. Állambiztonsági anyagának mikrofilmszáma összecerélődött, kutatása egyelőre sikertelen.
- ⁵⁴ Peuker Leó temesvári esperes, temesvári lelkész. Néhány oldalas hírszerzői fondanyaga csak annyit jegyez meg róla, hogy 1952-ben „hazafias érzelmei” alapján szervezték be informátornak, a temesvári egyházmegye területén. Kezdetben a magyar református felekezet, később pedig a külföldi *fasiszta-nacionalista magyarok* meg-

figyelésében nyújtott hathatós segítséget. Tájékoztató jegyzékeivel, jelentéseivel több alkalommal is találkozunk kortársai különböző típusú dossziéiban. ACNSAS, fond SIE, 43291 sz. m. 2-4., 17-18. f.

⁵⁵ A székelyhádi esperes által generált visszatetszésről tudósít „Balog Alomir” szatmárnémeti esperes-informátor 1960. augusztus 9-i tájékoztató jegyzékének tartalma is: „Sokan kérdezik: ki lesz az új vikárius, ha Búthiból püspök lesz? Mert hogy Búthi Sándor püspök lesz, azt mindenki tudja, és mindenhol elégedettséggel fogadják, néhány ellenjelöltet leszámítva, köztük Szablyár Kornél székelyhádi [érmelléki] esperes is. Ellenérzése magatartásából is kitetszik. Amikor gyűlésen vagyunk, például a Püspöki Székén, ahol az összes esperes jelen van, mindenki tisztelt vikáriusként, vagy főtiszteletű vikáriusként, stb. szólítja meg, kivéve Szablyár Kornélt, aki Sanyinak, vagy Búthi Sanyinak hívja.” Uo., fond I, 233520/1 sz. d. 231-233. f. (A nagyvárad egyházkerületben a kerületi lelkészi főjegyző tisztsége a szóhasználatban összeolvadt a vikárius, püspökhelyettes szóhasználatával.)

⁵⁶ ASSC, fond DS, 47/1960 sz. d. 58. f.

⁵⁷ Uo., 59-61. f.

⁵⁸ KREL, Püspöki beiktatás okmányai 1962. év című dosszié; ASSC, fond DS, 28/1962 sz. d. 57. f.

⁵⁹ Papp László, a nagyvárad-újvárosi gyülekezet lelkésze, nagyvárad esperes, püspök. Beszervezésére Nagyváradon, 1959. január 30-án került sor, „hazafias érzelmei” alapján. ACNSAS, fond R, 289223 sz. d. 1-6., 26-28. f.

⁶⁰ Higyed István nagybodófalvi lelkész, az érmelléki egyházmegye esperese, egyházkerületi főjegyző. Beszervezésére Nagyváradon, 1962. augusztus 10-én került sor, kompromittáló adatok alapján. Az 1967. március 3-i - néhány nappal Búthi püspök halálát megelőző - hálózati kizárásig kapcsolata mindvégig feszültnek bizonyult. „Az informátor bár pontosan megjelent a megbeszélte találkozók, következetesen elmulasztotta jelenteni a megfigyelésre kijelölt személyek tevékenységének ellenséges vetületeit. Annak ellenére, hogy számtalan meggyőző kísérletet jegyeztek informátoruk neve mellett, néha a III. Ügyosztály főnökének jelenlétében is, és bár ügynökük mindannyiszor őszinte együttműködést ígért, a továbbiakban is fenntartással kezelte kapcsolatunkat” - írta Maklári Gyula őrnagy: Uo., fond R, 292429 sz. d. 1-9., 25, 75-80b f.; fond I, 234062 sz. d. 48. f.

⁶¹ Orosz Árpád esperes a nagyvárad püspökválasztások idején nem volt a Securitate informátora. L.: Uo., fond I, 211265 sz. d.; fond R, 288392 sz. d.

⁶² L. Traian Gîrbának, a Körösvidék Tartományi Néptanács végrehajtó bizottsági elnökének véleményét, továbbá Nicoară Dumitru és Melencu Nicolae Körösvidék tartományi kultuszmegbízottak részrehajló hangjegyekkel tűzdelt 1967. április 12-i és 13-i jelentéseit: ASSC, fond DS, 40/1967 sz. d. 184-185., 218., 509-511., 514-517. f.

⁶³ Uo., 182. f.

⁶⁴ Uo., 197. f.

⁶⁵ Az 1967. június 25-i program 22 pontban foglalta össze Papp László beiktatási procedúráját: 1. Közgyűlés újramegnyitása. Dr. Kovács Ernő e. ker. főgondnok; 2. Fenn-

álló ének; 3. Főének; 4. Előfohász. Nagy Gyula püspök; 5. Bibliaolvasás. Nagy Gyula püspök; 6. Bűnvalló imádság, prófétai imádság; 7. Közének; 8. Alapige, Nagy Gyula püspök; 9. Igehirdetés és imádság. Nagy Gyula püspök; 10. Ének; 11. Püspökszentelést elrendelő egyházkerületi közgyűlési határozat bejelentése. Higgyed István e.ker. főjegyző. Püspök eskütétele; 12. Püspökszentelő megáldás kézzel; 13. Felszentelők éneke: 63. dicséret 1. verse; 14. Alapige. Papp László püspök; 15. Igehirdetés. Papp László püspök; 16. Nagy imádság. Papp László püspök; 17. Úri imádság; 18. Adakozásra való felhívás; 19. Áldás; 20. Sántha Pál e.ker. aljegyző üdvözli a püspököt; 21. Püspök berekeszti az egyházkerületi közgyűlést; 22. Záróének. KREL, Papp László beiktatása 1967 júniusában című dosszié, Istentisztelet rendje, Vasárnap című irat.